

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.074>

УДК 81.161.2'373:32

Я.П. ЯРЕМКО, доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100
E-mail: yaremkojar@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8202-4107>

Н.Я. ЛУЖЕЦЬКА, кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри практики англійської мови,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100
E-mail: natalialuzhetska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2414-6285>

ФРАНКОВА КОНЦЕПЦІЯ ТЕРМІНА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті окреслено Франкове розуміння мови як живого національного організму. Крізь призму політичної термінології висвітлено погляди мислителя на природу (характер, ознаки, значення, функції) терміна. Наголошено, що лінгвокогнітологічні за своєю суттю ідеї вченого-новатора сформували методологічну основу українського антропологічного термінознавства.

Ключові слова: Іван Франко, школа політичного мислення, термін-політонім, когнітивно-дискурсний підхід, прагматичне значення, антропологічне термінознавство.

У сучасних термінознавчих студіях помітною є тенденція «динамічного розгляду терміна як функціонального текстового явища, матеріалізованого в мовленні, точніше — в дискурсі...» [16]. Показовим є розширення дослідницької парадигми від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної (антропоцентричної), що розглядає мовні факти невідривно від людини, її системи пізнання світу й себе у світі. Комплексний підхід уможливорює з'ясування не лише класифікаційно-логічного характеру термінології, а й лінгвокультурного, через який виявляються суб'єктивні, прагматично забарвлені властивості терміна.

Із цього погляду антропоцентричні візії І. Франка-термінознавця і термінотворця якраз на часі. Розвиваючи ідеї В. фон Гумбольдта, О. По-

Цитування: Яремко Я.П., Лужецька Н.Я. Франкова концепція терміна в контексті сучасної антропоцентричної парадигми. *Українська мова*. 2020. № 2 (74). С. 74—88. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.074>

тебні та їх послідовників про нерозривний зв'язок мови з «народним життям» і «народною психологією» [4], І. Франко теж загострював увагу на «глибокій психологічній проблемі, якої коріння сягає малодосліджених досі тайників людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [33]. В умовах тогочасної бездержавності України мовні проблеми в осмисленні Франка виходять далеко за лінгвістичні межі й набувають радикальнішого звучання через «внутрішнє роздвоєння», «також язикове роздвоєння» [33: 269], врешті-решт, їх не можна роз'єднати — «через внутрішнє язикове роздвоєння» [33: 269]. Саме концептуальні, за своєю суттю лінгвокогнітологічні ідеї мислителя, що з опертям на корпус міждисциплінарних термінів-неологізмів сформували методологічну основу українського антропологічного термінознавства, становлять *об'єкт нашого дослідження*.

І. Франко, що своєю універсальною і титанічною інтелектуальною діяльністю створив цілу епоху в історії української культури, не творив, однак, науку заради науки — як «річ у собі». Син свого народу й свого часу, він послідовно й цілеспрямовано наснажував «поле нашої науки» [31] новітніми знаннями, тісно пов'язував культурно-мовні й загальнофілософські проблеми з конкретикою політичного буття української людини. Тож лінгвофілософська концепція автора має виразний національно-екзистенційний характер, що рельєфно проступає у мовній картині світу засновника (за Франковою ж характеристикою) української «школи політичного думання» [22: 12] і відповідної політичної культури «Неполітична культура — се *contradiktio in adjecto*» [29], тобто внутрішня суперечність, — наголошував І. Франко.

Предмет наукової розвідки — політична термінологіка письменника-мислителя кінця XIX — початку XX ст.

Варто зауважити, що термінологічна проблематика в мовному космосі Івана Франка часто привертала увагу науковців (В. Грещук, І. Ковалик, Т. Космеда, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький, Я. Яремко). У царині лінгвістичного франкознавства досліджувався його вплив на розвиток окремих терміносистем: економічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонова, Н. Лужецька), філософської (О. Новоставська). Різні за обсягом, змістом, хронологічною і методологічною вартістю, франкознавчі студії апріорі не вичерпують характеристики Франкової картини світу, бо: по-перше, будь-яка когнітивна картина світу як явище ментальне, первинне незмірно ширша за відбиту в слові мовну картину світу — явище вторинне, похідне; по-друге, назріла потреба нового, міждисциплінарного підходу до характеристики концепції Франка-термінознавця і термінотворця, зокрема його внеску в становлення і розвиток української лінгвокогнітологічної парадигми (когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики); по-третє, неупереджене націософське прочитання авторських

текстів (наукових, публіцистичних, художніх) засвідчує, що Франкове історико-філософське осмислення тогочасного українського буття не тільки не втратило своєї національно-екзистенційної значущості, а й потребує актуалізації смислів на сучасному етапі непростого українського державотворення. Зрештою, кожне покоління намагається пізнати в мисле- й мовотворчості генія *свого* Франка й *по-своєму* його інтерпретує.

Феномен Франкового слова, універсалізм його багатогранної постаті спричинили той потік мовознавчих студій, які оформилися в лінгвістичне франкознавство¹ — самостійну інтердисциплінарну науку, яка постає на межі франкознавства та лінгвістики й досліджує спільні (стикові) для них проблеми. Становленню і розвитку цієї наукової царини сприяли різні покоління дослідників, у чиїх розвідках висвітлено низку аспектів діяльності письменника-мислителя: його мовний стиль (О. Білецький, М. Возняк, З. Гузар, І. Денисюк, С. Єфремов, Ф. Жилко, М. Зеров, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, І. Ціхоцький); мовознавчі погляди (Т. Панько, В. Русанівський, О. Сербенська, Л. Струганець, Ю. Шевельов, І. Фаріон, Я. Яремко); націософський вимір (О. Баган, А. Войтюк, П. Іванишин, Є. Маланюк, І. Набитович, О. Пахльовська, Я. Радевич-Винницький, Т. Салига, Б. Тихолоз); лінгвокогнітивний аспект (Н. Бабич, Т. Вільчинська, М. Скаб, М. Федурко); психолінгвістичний (Ф. Бацевич, С. Єрмоленко, Т. Космеда, Г. Сюта); лексикографічний (І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга, С. Пінчук, Є. Регушевський); лінгвопоетика та лексика художнього тексту (О. Горбач, В. Грещук, Я. Закревська, І. Ковалик, М. Лесюк, З. Франко, М. Шалата) та ін.

Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, комплексна характеристика термінів-політонімів (від гр. *politike* «мистецтво управління державою» і *онута* «ім'я») у націософському дискурсі І. Франка потребує спостережень не лише за їхнім лексикографічним значенням, а й за прагматичним наповненням. Цей аспект відповідно вимагає методологічно іншого вектора аналізу, який заглибить дослідника у сферу націософської думки мислителя, розкриє аксіологічний потенціал терміна-політоніма, тобто допоможе збагнути за сказаним недомовлене, імпліцитне, щоб вловити таким чином авторські інтенції. У контексті нашого дослідження важливими є не так кількісні зміни в політичному лексиконі І. Франка, а якісні, прагматичні, що висвітлюють модернізаційні, націєтвірні зрушення в українській політичній думці на зламі ХІХ—ХХ ст. Безперечно, генератором формування модерної української картини світу та її репрезентанта — політичної термінології — був І. Франко. Донедавна ці аспекти діяльності вченого не були належно вивчені.

Закцентована актуальність дослідження зумовила його *мету* — на основі міждисциплінарного, комплексного (лексикографічного, когнітивного та прагматичного) аналізу політичного словника в дискурсі І. Франка

¹ Термін *франкознавство* увів у науковий обіг академік Михайло Возняк, який започаткував новий розділ — вивчення світогляду Івана Франка.

контурно окреслити його лінгвістичне новаторство як фундатора українського антропологічного термінознавства.

Пізнання особливостей Франка-мовознавця буде адекватним, якщо характеризувати створену й реалізовану ним теорію терміна в координатах антропоцентричної парадигми, а точніше, — на основі когнітивно-дискурсного підходу. Він виявляється в конкретному комунікативно-прагматичному полі, тобто у взаємодії адресанта й адресата, на чому свого часу наголошувала О. Ахманова: «Зміст терміна цілком розкривається через його реальне функціонування, через певний «метасинтаксис» [18: 8]. Термін *когнітивний* поряд із базовим значенням «пізнавальний» набув також інших лексико-семантичних варіантів: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [9: 9]. А тому дослідницька оптика вимагає зосередження не лише на очевидному, омовленому, а й на прихованому, імпліцитному, що проступає лише з контексту, з його глибини, відтак допомагає збагнути смислову самореалізацію слова. Це приховане спонукає до пошуків, мотивує не просто читати текст, а прочитувати, відчитувати в сказаному ті смисли, які імпліковані в підтексті та затексті. Як складна лінгвосеміотична структура, Франків текст потребує особливої уваги та актуалізації культурних, соціальних, історичних, психологічних, власне лінгвальних та ін. чинників, активізації набутих (енциклопедичних) знань читача. Декодування текстового смислу увиразнить Франкову візію наукової мови загалом і терміна зокрема, наблизить до адекватної оцінки історичного внеску вченого-новатора в національну терміносферу. Комплексне, динамічне та антропоцентричне дослідження характеру терміна уможливорює дискурс як найважливіша категорія комунікації.

Із погляду лінгвістичної прагматики прагматичне значення слова формують, поряд із конотативним, імплікативний та емотивний компоненти. Особливо виразно прагматичне тло радіюють терміни-політоніми. «Суспільно-політичний словник, — зауважує В. Жайворонок, — як одна з мікросистем загальнономовного словника, народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак... Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [6: 25]. Тож у проєкції на значеннєву структуру терміна-політоніма дискусійним видається твердження, що «...значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» [12: 154]. Абсолютизація денотативно-сигніфікативної співвіднесеності терміна почасти дисонує з думкою В. фон Гумбольдта, що «людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери [позамовної дійсності] не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом» [4]. Суб'єктивістський характер пізнання політичної дійсності знаходить відображення у прагматичному компоненті значення терміна-політоніма, який може варіюватися під впливом різних культурних, політичних, психо-

логічних чинників. Тож навряд чи можливо увібгати в якусь сталу дефініцію зміст політонімів на взірць *народ, нація, поступ*. Ці стрижневі, світоглядно засадничі у Франковому націософському дискурсі слова виходять далеко за межі позначуваних ними понять і внаслідок етнокультурної значущості набувають характеру концептів.

Когнітивно-дискурсний вимір Франкової візії терміна дає змогу уникнути абсолютизації чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) принципів у характеристиці цієї мовної одиниці. Дескриптивний підхід пов'язаний із часто цитованою думкою Г. Винокура, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово, хай яким тривіальним воно не є, і що терміни — це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [2: 5]. У координатах логічного (нормативного) підходу терміни трактують як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням, що мали відповідати в межах терміносистеми певним нормативним вимогам (однозначність, лаконічність, семантична точність терміна тощо) [3: 5]. У термінознавчому дослідженні В. Даниленко наведено 19 різних дефініцій терміна, яких на сьогодні стало ще більше [5].

Варто зауважити, що попри унікальну філологічно-філософську ерудицію вченого, його багатогранну термінотворчу практику в напрямку розбудови другого поверху української літературної мови — національної наукової термінології, у Франка немає декларативно цілісної, структурно монолітної теорії терміна. Його термінознавчі погляди-роздуми перлами (чи «причинками») розсипані й матеріалізовані в різних дискурсах: науковому, публіцистичному, філософському, а також поетичному. Адже І. Франко, як наголошує більшість дослідників його творчості, — це передусім поет думки [1: 469]. Поетом «інтелектуального, гетеанського роду» називав його Є. Маланюк [10: 88]. Із цією сентенцією перегукується характеристика сучасного письменника, перекладача А. Содомори, котрий бачить у Франкові поета-новатора й водночас поета-мислителя, якому були близькі стоїчні засади — «прагнення простору й світла. Із висоти свого творчого зросту він озирає хтозна чи кому іншому доступні своєю розлогістю обрії. Саме на тих, духовних, теренах він реалізував свою мрію про «вольний простір» [19: 64]. І. Франко вірив в очисну, визвольну силу науки, стверджуючи: «*З світочем науки Проти брехні й тьми...*» [23: 55]. Відтак наука, розум стає для Каменяра зброєю, інтелектуальна можуть якої була підпорядкована націє- і державотвірним пріоритетам.

Якщо звести в єдине ціле міркування вченого про природу терміна, то в них виразно простежується антропоцентричний (етноцентричний) підхід до оцінки мовних явищ. Він акумульований у думці Франка, що «мова росте елементарно — разом з душею народу» [26]. Такий соціосеміотичний вектор методологічно збігається з новітнім трактуванням терміна як динамічного, прагматично забарвленого мовного знака, зумовленого відповідною етнокультурною матрицею світобачення. Невипадково в новітніх мовознавчих науках, сформованих на міждисциплінарних принципах (когнітивна лінгвістика, лінгвістична прагматика), розмежовують

значення: психолінгвістичне (психологічно реальне), прагматичне (*тут і вже*) і лексикографічне (системне). Взаємодія цих значень базується на тріаді: *культура — свідомість — мова*. Це означає, що ті цілі системи вимог, яким згідно з логічним (або нормативним) підходом нібито повинні відповідати справжні терміни (системність, точна денотативно-сигніфікативна співвіднесеність, відсутність конотації, відсутність синонімії тощо) [3: 5], у реальному мовному житті радше бажані, ніж дійсні. Найусталеніше, несуперечливе визначення терміна, зафіксоване, зокрема, в енциклопедії «Українська мова», вважається таке: «Термін (лат. *terminus* — рубіж, межа) — слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, культури, техніки тощо» [17: 682]. У річищі логічного (нормативного) трактування провідними функціями терміна вважають номінативну та дефінітивну, тобто здатність якнайточніше передавати суть позначуваного поняття. Цілком логічно постає питання: чи тільки з поняттям співвідноситься термін? Чи справді згадані функції є вузловими?

Так, в основі терміна — сигніфікат як інваріант значення. Однак І. Франко не був «кабінетним» ученим, тому інтелектуалізму мислителя було не властиве будь-яке доктринерство, будь-яке прагнення впакувати буття наукової мови і її репрезентанта — терміна — у якісь обмежувальні схеми. Він критично зауважував: «Доктрина — се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси. Доктрина — се уніформ,.. се зроду централіст, що задля абстракційних понять не щадить конкретних людей» [30: 403].

Розкриваючи логіко-психологічний механізм творення наукової мови, І. Франко аналітично з'ясовує особливості наукового мислення. Оскільки в його основі — *ratio* як першооснова пізнання, то це мислення зорієнтоване передусім на об'єктивно-реальне знання про дійсність: «Він [учений. — Я. Я., Н. Л.] відкликається до розуму. Його мета — розширити обсяг знання, поглибити розуміння механізму, яким сплітаються і dokonуються явища» [24: 46]. Однак сугестія [вплив. — Я. Я., Н. Л.] вченого не обмежується суто розумовою рефлексією, осмисленням «чисто розумових, логічних зв'язків» [24: 46]. Картину світорозуміння, тобто узагальнені поняттєві форми, оживляють світопереживання, за Франковою термінологією — «чуття» [24: 46]. У проєкції на структуру значення терміна дві парадигми світоосягання — світорозуміння й світопереживання — співвіднесені з концептуальним (логіко-поняттєвим) і триєдиним прагматичним (конотативним, імплікативним, емотивним) компонентами. Органічну взаємодію логіки і прагматики спостерігаємо в конкретному дискурсі: «Правда, і тут його [вченого] сугестія, звичайно, не є чисто розумова, хіба де-небудь у математиці. Адже ж наші розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад вченого, мусить розвивати масу старих зціплень, які там вже були давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить і чуття, що є постійним

і неминучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу» [24: 46]. Звідси випливає, що в наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна вплітаються й прагматично-оцінні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм ученого йде поряд із «чуттям» публіциста.

Такий синтез мовної концептуалізації дійсності рельєфно відбитий у лінгвополітологічному дискурсі І. Франка, де інформація потребує ідеологічно переконливого спрямування. Зрештою, оцінно суб'єктивний вектор наукової та публіцистичної думки засвідчує сам автор: «І в своїй науковій і публіцистичній праці я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань...» [32: 115]. Наукова аргументація вченого, його сугестія, за Франком, має інтегрально-синкретичний характер. Вона надає відповідного синкретичного характеру ядру наукової мови — термінам. Взаємодіючи та взаємопроникаючи, логіко-поняттєвий і прагматичний (конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти значення терміна ніби сигналізують про доречність і закономірність розширення дослідницької парадигми — від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної (антропоцентричної). Їхні комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення дають підстави трактувати політичний термін як слово або словосполучення, що співвідноситься з предметом чи явищем політичної сфери, має синкретичну значеннєву структуру й семантично самореалізується в комунікативно-прагматичному полі.

Витоки лінгвокогнітологічної парадигми простежуємо в наведених вище аналітичних міркуваннях І. Франка. Оперті на Франкову теорію сугестії, вони започаткували новий, інтердисциплінарний етап у розвитку української термінознавчої думки й створили методологічне підґрунтя для становлення українського антропологічного термінознавства.

Як явище справді новаторське, воно засвідчує, що шлях до пізнання природи терміна лежить через аналіз основних функцій: когнітивної (тобто пізнавальної, внутрішньої) і комунікативної, якщо трактувати комунікацію не лише як обмін словами, а в широкому значенні — як обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки й т. ін., тобто за внутрішньою формою латинського слова *communico* «роблю спільним, поєдную, спілкуюсь» [7: 7]. Ці ж функції — когнітивна та комунікативна — є провідними у Франковій концепції терміна. Їхня взаємодія розкриває простір для реалізації значення, яке лінгвістична прагматика кваліфікує як прагматичне (суб'єктивне) [21: 256]. Воно програмується комунікативною поведінкою мовця через сугестію. До слова, термін *сугестія* в українській науковій узус (не буде перебільшенням стверджувати) увів І. Франко. Невипадково зафіксоване в СУМі значення «вплив на волю і почуття людини; навіювання» [20: 821] ілюструє цитата зі знаменитого трактату «Із секретів поетичної творчості» [24]. Цей міждисциплінарний (психологічний, лінгвістичний, філософський) термін є на-

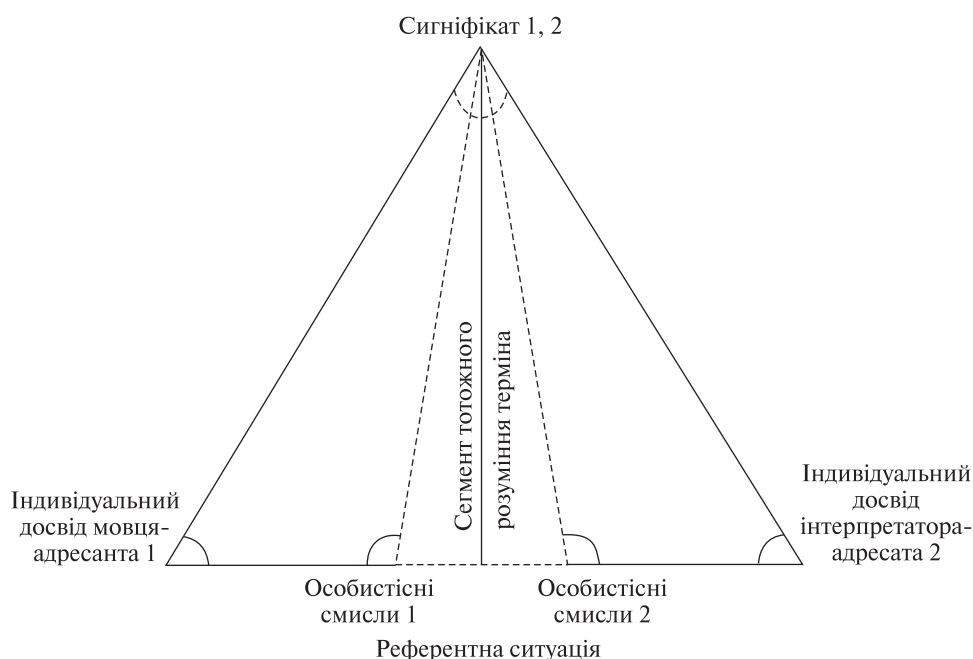
скрізним у лінгвофілософському вченні І. Франка поряд з іншими дериватами *сугестувати*, *сугестування*, яких, до речі, СУМ не фіксує.

Власне через сугестію, через вплив на адресата кожен із мовців організує своє комунікативно-прагматичне поле з позицій егоцентризму, виражаючи таким чином комунікативну інтенцію. Іншими словами, прагматика бере на озброєння не тільки принцип антропоцентризму, а й принцип егоцентризму [21: 253]. На цьому варто наголосити, бо саме в комунікативно-прагматичному, а не в термінологічному полі, не в межах терміносистеми відбувається семантична реалізація терміна. Його семантичного обсягу не вичерпує тим більше лексикографічне (або системне) значення, яке відбите в словниках згідно з принципом редукціонізму, тобто мінімуму ознак, включених у значення.

Виразним тлом комунікативного сугестування слугує прагматичний ореол термінів-політонімів. Джерелом сугестивної дії стає ідеологія. Традиційне, класичне визначення *ідеології* наведено в «Короткому Оксфордському політичному словнику»: «Ідеологією можна назвати будь-яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ. Ідеологія має забезпечувати певне пояснення, як речі та явища стали такими, якими вони є, давати настанови для дій, забезпечувати критерії, які дають змогу відрізнити істину від неправди, слухні аргументи від неслушних, а також якусь визначальну віру, — чи то в Бога, чи то в провидіння, чи то в історію» [8: 261]. Згідно з політологічною дефініцією, «ідеологія — упорядкована, струнка система поглядів, що виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну певних суспільних відносин» [14]. Хай як відрізняються варіанти трактувань ідеології, універсальною ознакою всіх термінологічних тлумачень є їх акцент на конотативній маркованості ідеології. Завдяки цій властивості вона розкриває свій сугестивний потенціал, оскільки надає політиці систему ідеалів та цінностей, до якої остання має прагнути.

Ідеологія апіорі впливає на продукти політичного дискурсу — терміни-політоніми. Органічний компонент їхньої значенневої структури — ідеологічний ген. Він дає підстави кваліфікувати номінації, семантично пов'язані з політичною сферою, як ідеологічні терміни. Ідеологічна сема посилює свою сугестивну спрямованість у комунікативно-прагматичному полі, співтворці якого — адресант (центр поля) й адресат (периферія). У процесі мовленнєвої інтеракції вони ідеологічно або зближені, або ж, навпаки, дистанційовані. Зона перетину — когнітивні структури комунікантів, їхня свідомість. Однак ступінь когнітивно-комунікативної симетрії не варто перебільшувати, тому що кожен із мовців позиціонує власний світогляд, власний погляд на суспільне буття і пов'язані з ним оцінки та дії.

Якщо проблему тотожності / нетотожності розуміння терміна в референтній ситуації спроектувати у формі двох трикутників, то з погляду психолінгвістики точками дотику будуть тільки вершини трикутників, що накладаються на сигніфікативний компонент. Натомість інші частини

трикутників, що корелюють з індивідуальним досвідом, а тому — особистісними смислами, власними інтерпретаціями, формують комунікативно асиметричний простір адресанта та адресата. За обсягом він значно більший, ніж сегмент розуміння, що збільшує ступінь егоцентричного навантаження в прагматичному значенні слова-політоніма. У результаті термін набуває закономірної семантичної варіативності (див. рисунок).

Показовим щодо різнотлумачень політонімів є такі міркування І. Франка: «Що таке *космополітизм*, і я досі докладно не знаю. Знаю тільки, що майже кождий з тих, котрі уживають цього слова, розуміють під ним що іншого» [28: 245]. Лінгвополітологічні спостереження І. Франка засвідчують, що семантично неоднозначними стають здебільшого ті політичні терміни, які є своєрідними суспільно-політичними маркерами часу: «Вже сама назва *лібералізм*» характеризує дуже добре людей, котрі до неї приносяться: що воно властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього, певно, ні один ліберал не здуває сказати» [28]. Намагаючись «зложити характеристики західно-європейського лібералізму» [28], І. Франко як практик-термінотворець і термінознавець загострює увагу на проблемі відповідності терміна суті означуваного ним поняття: «Як бачимо, лібералізм виходить із основного поняття вольності, свободи. Свобода, безперечно, хороша річ, ні, не річ, а поняття, але *се поняття таке широке, що остаточно се слово стає для вираження всіх його відтінків затісне* [Курсив наш]» [28].

Франкове лінгвополітологічне мовомислення застерігає читача від тих суперечностей, своєрідних підводних рифів, які приховують у собі терміни-політоніми, маючи здатність бути засобом маніпуляції масовою

свідомістю. Відтак декларативно позитивна дефініція політоніма далеко не завжди підтверджується суспільно-політичною практикою: «...абстрактний термін «свобода особи, друку» і т. ін. зовсім іще не дає інституцій, потрібних для культурного розвитку на національному ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого» [26: 249]. Наведений приклад розкриває, згідно з Франковою теорією сугестії, прагматичну функцію політичного терміна, що полягає в його здатності впливати на свідомість адресата. Цей вплив стимулює когнітивна особливість політичних термінів, що синтезують у собі єдність наукової (наукових понять) та широкої побутової свідомості (загальнонародних, стереотипних уявлень про суспільну дійсність). У діапазоні функцій, які, на думку В. Лейчика, притаманні терміну (номінативна, сигніфікативна, дефінітивна, комунікативна, когнітивна, евристична, класифікаційна) [16] вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристику розкриває синтез когнітивної, прагматичної та персуазивної функцій. Сугестивна спрямованість прагматичної функції сприяє, з одного боку, актуалізації прихованих, імпліцитних значень слова, а з другого, — збагаченню системного (зокрема переносного) значення, яке в процесі мисленнево-мовленневої діяльності суб'єктів спілкування (адресанта та адресанта) трансформується в актуальне, тобто в смисл. У ньому закладене світовідчуття комуніканта, його внутрішня реакція на політичні аспекти буття українського народу. Вона генерує культурологічні конотації слова, які сигналізують: смисл — категорія екзистенційна: його не вчать, а переживають, ним наповнюють життя [11: 24]. Смыслотворчий потенціал такого типу акумулюють у собі терміни з позитивним аксіологічним ореолом. Подібну прагматичну чутливість у політичному тексті І. Франка виявляє, зокрема, термін *народовець* на позначення представників тієї політичної партії, що мала стати «невідлучною частию народу». Щоб сконцентрувати увагу читача на смисловій значущості цього політоніма, автор вдається до дубітації. Як фігура звертання, вона допомагає виразити сумнів у правильній інтерпретації аналізованого терміна: «Але чи кожний же то з нас вдумався добре в значіння того слова «*народовець*», чи кожний передумав ясно консеквенції [висновок, результат, послідовність. — Я. Я., Н. Л.] того слова, чи кожний знає, до чого воно нас зобов'язує?» [27: 190].

Відповідь на поставлені запитання «захована» у метафоричному образі *зерна*: «Називаючись демократами, ні, народовцями, ми повинні раз назавсігди сказати собі, що ми невідлучна часть народу, і то не якась верства в народі, але так-таки часть серед других частей, *зерно між зернами*. Що ми що-небудь розумієм і вчилися, се ще не повинно змінити нашої істоти, не повинно зробити нас *із зерна пшениці зерном кропиви*; се тільки зробило *наше зерно пліднішим, поживнішим, багатим в благодатні соки* [27: 190]. За центральним метафоричним образом *зерна* проростає символічний смисл — символ *землі*. Він розшифровується через метафоричний сценарій, означники якого передають асоціативний зв'язок між об'єктами — людиною і землею. Наведена асоціативна модель породжує

відчуття органічної спорідненості («зерно між зернами») внутрішньої структури людини та її діяльності зі структурою землі, її рослинним світом. У наведеному контексті вельми непросто вербалізувати той смисловий потенціал слова-терміна *народовець*, який на імпліцитному, прихованому рівні акумулюють відчуття. Вони, звісна річ, не входять і не можуть входити у словникове тлумачення, перебуваючи за вербальним «кадром». Закономірність імплікативного компонента в структурі прагматичного значення допомагає зрозуміти, чому точність терміна — це той семантичний орієнтир, до якого термін постійно наближається, але в реальному комунікативно-прагматичному полі він не може сягнути верхньої межі на шкалі «точності».

Причиною семантичної варіативності політичного терміна, зміни його конотації може бути не тільки зміна позамовного контексту (історичного, культурного, ідеологічного тощо), а й національно-специфічний спосіб мислення мовної особистості. Це означає, що поряд із егоцентричним вектором у комунікативно-прагматичному полі діє етноцентричний. Його вплив загострено виявляється у тих, за оцінкою І. Франка, «головних термінах» [25: 388], що ідентифікують у собі «основи національної філософії»: «Дарвінізм, еволюціонізм, матеріалізм, детермінізм — се головні терміни, за котрі іде боротьба і котрі вони [позитивісти. — Я. Я., Н. Л.] силкуються переробити по-своєму як основи нової національної філософії, нових поглядів на життя, історію і штуку [мистецтво. — Я. Я., Н. Л.]. В ім'я тих нових окликів починається безпощадна критика старих пережитих напрямів і поглядів» [25: 388].

Зауважимо, що етноцентричного забарвлення набувають навіть терміни-інтернаціоналізми. Адже за кожною природно сформованою термінологією закономірно постає етнічна культура, яка задає соціуму відповідну когнітивну оптику для бачення світу й себе у світі — так звану когнітивну картину світу. Вона й зумовлює етноцентричність політичного терміна. Саме через прагматику огранюється синергетика слова, коли воно в процесі комунікації стає більшим за самого себе: абстрактне лексикографічне значення збагачується смислом — чи суб'єктивно-особистісним, чи об'єктивно-соціальним. Окрім того, під час когнітивно-дискурсного аналізу потрібно враховувати, *що* було сказано прямо, а *що* заховано в імплікатурах. Термін *імплікатура* пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який домислюється, недоговорений», *implication* «прихований смисл, натяк», які походять від лат. *implicatio* «заплутаність» [21: 144]. Саме в імплікатурах приховано багато смислових можливостей слова.

Комплексну, полівимірну характеристику терміна спостерігаємо в лінгвістично новаторських ідеях І. Франка, який «дав сучасне тлумачення поняття «науковий термін» і фактично став основоположником науково-публіцистичних стилів української мови» [15: 776]. Когнітивно-дискурсний підхід до оцінки мовних явищ, розуміння мови як живого організму є визначальним для лінгвофілософського мислення мовознавця-антропоцентриста. Взявши на себе історичну ношу «гуманітарної Академії всієї Украї-

ни» в одній особі [13: 23], І. Франко здійснював системну й систематичну європеїзацію українського мовно-культурного простору. Він став фактично архітектором і будівничим української терміносистеми не лише, за його оцінкою, в «канонічних» царинах (мовознавстві, літературознавстві, історії і правознавчій сфері), а й «неканонічних» (психології, політології, філософії, військовій та економічній сферах). Завдяки інтелектуальній одержимості вченого-новатора українська лінгвістична думка наснажувалася тими загальноєвропейськими поняттями, що стали засадничими для розвитку міждисциплінарних наук нового типу: української лінгвополітології, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики. У цілому вони досліджують взаємодію когнітивних механізмів, структур людської свідомості, позамовних та мовних явищ і формують лінгвокогнітологічну парадигму сучасних наук про мову, об'єднаних принципом антропоцентризму (від *antropos* «людина»). Оскільки серцевину кожної антропоцентричної науки творять міждисциплінарні терміни, є підстави кваліфікувати лінгвістичне новаторство науковця-мислителя як методологічну основу українського антропологічного термінознавства. Навіть більше, за аналітичною оцінкою Євгена Маланюка, «коли 80—90-ті роки не обірвалися в нашій історії прірвою провансальства, отже національного небуття, то вдячні мусимо бути за це саме Франкові, що єдиний підхопив, поглибив і розбудував інтелектуальний пролог Куліша і став велетенським етапом на труднім і невдячнім шляху національної мислі... Але тунель був прорубаний і неволя, неволя *інтелектуальна*, надлюдським трудом Франка була переможена» [10: 121].

Не існує іншого способу осягнути велич історичної постаті, як через космос Франкового Слова. Відомий український учений І. Ковалик свого часу виношував задум — видати Словник мови поетичних творів І. Франка. Оpubлікований словопоказник мови лише поетичних Франкових творів містить понад 35 тисяч слів. У кількісному вимірі такий лексикон охоплює більше половини реєстру Словника української мови за ред. Б. Грінченка. Інші художні тексти (проза, драматургія), як і наукові, публіцистичні, чекають надзвичайно актуального лексикографічного оприятення. Можна тільки здогадуватися, якими скарбами думки і слова збагатилося б українське словникарство.

Ословлена І. Франком його ж когнітивна картина світу постає у різних іпостасях: інформаційною базою для характеристики епохи на зламі ХІХ—ХХ ст.; невичерпним джерелом національної ідентичності й нашого самоутвердження; сконденсованим у слові культурно-психологічним «образом нас». Пізнаючи Івана Франка, пізнаємо й себе...

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О.І. Українська література серед інших літератур світу. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Київ, 2009. С. 434—473.
2. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Москва, 1939. Т. 4. С. 3—54.
3. Головин Б.М., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва, 1987.

4. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. Москва, 1984.
5. Даниленко В.П. Русская терминология. Москва, 1997.
6. Жайворонок В.В. Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення. *Історія, стан і перспективи розбудови української термінології: термінолог. зб. наук. праць*. Київ, 1992. С. 23—35.
7. Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации. Москва, 2007.
8. Короткий Оксфордський політичний словник. Київ, 2006.
9. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. Москва, 2004. № 1. С. 6—17.
10. Маланюк Є. Франко незнаний. *Книга спостережень*. Торонто, 1962. С. 81—90.
11. Павлюк Л.С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів, 2006.
12. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. Львів, 1994.
13. Пахльовська О.Є.-Я. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. *Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф.* (Львів, 25—27 вересня 1996 р.). Львів, 1998. С. 19—31.
14. Політологія. Київ, 2001.
15. Регушевский Е.С. Франко Иван Якович. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 775—776.
16. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Київ, 2010.
17. Симоненко Л.О. Термін. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 682.
18. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966.
19. Содомора А.О. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. Львів, 2015.
20. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970—1980.
21. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. Винница, 2009.
22. Франко І. В наймах у сусідів. Писання. Львів, 1914. Т. 7.
23. Франко І. Наука (*Сонет*). *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1976. Т. 3. С. 338.
24. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1981. Т. 31. С. 45—119.
25. Франко І. Сучасні польські поети. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1981. Т. 31. С. 382—412.
26. Франко І. Михайло Петрович Старицький. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1982. Т. 33. С. 230—277.
27. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1986. Т. 45. С. 187—203.
28. Франко І. Кому за се сором? *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1986. Т. 45. С. 245—248.
29. Франко І. Поза межами можливого. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1986. Т. 45. С. 276—285.
30. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодіж. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1986. Т. 45. С. 401—409.
31. Франко І. З поля нашої науки. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 166—178.
32. Франко І. До А.Ю. Кримського. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1986. Т. 50. С. 113—115.
33. Франко І. «Двоязычність і дволичність». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* Львів, 2001. С. 263—277.

REFERENCES

1. Biletsky, O.I. (2009). Ukrainian literature among other literatures of the world. *Modern literary comparative studies: strategies and methods*. P. 434 — 473. Kyiv (in Ukr.).
2. Vynokur, H.O. (1939). About some word formation phenomena in the Russian technical terminology. Vol. 4. P. 3—54. Moscow (in Rus.).
3. Holovin, B.M., Kobrin, R.Yu. (1987). Linguistic basis of the doctrine of terms. Moscow: Higher school (in Rus.).
4. Humboldt, von V. (1984). Selected works in linguistics. Moscow: Progress (in Rus.).
5. Danilenko, V.P. (1997). Russian terminology. Moscow (in Rus.).
6. Zhaivoronok, V.V. (1992). Modern social-political dictionary: renovation process. *History, state and perspectives of the Ukrainian terminology development: terminologist. Collection of linguistic studies*. P. 23—35. Kyiv (in Ukr.).

7. Kashkin, V.B. (2007). Fundamentals of theory of communication. Moscow (in Rus.).
8. Concise Oxford Dictionary of Politics. (2006). Kyiv (in Ukr.).
9. Kubriakova, Ye. S. (2004). Some aspects of cognitive studies and current issues of cognitive linguistics. *Questions of cognitive linguistics*, 1, 6—17. Moscow (in Rus.).
10. Malaniuk, Ye. (1962). Unknown Franko. *Book of Observations*. P. 81—90. Toronto (in Ukr.).
11. Pavliuk, L.S. (2006). Sign, symbol, myth in mass communication. Lviv (in Ukr.).
12. Panko, T.I., Kochan, I.M., Matsiuk, H.P. (1994). Ukrainian terminology. Lviv (in Ukr.).
13. Pakhliovska, O. Ye.-Ya. (1996—1998). Ivan Franko's works as a model of cultural and national strategies. *Ivan Franko — writer, thinker, citizen: materials of international scientific conference* (September 25—27). P. 19—31 Lviv (in Ukr.).
14. Politology (2001). Kyiv (in Ukr.).
15. Rehushevsky, E.S. (2004) Franko Ivan Yakovych. *Ukrainian language. Encyclopedia*. P. 775—776. Kyiv (in Ukr.).
16. Selivanova, O.O. (2010). Linguistic etcyclopedia. Kyiv (in Ukr.).
17. Symonenko, L.O. (2004). The term. *Ukrainian language. Encyclopedia*. P. 682. Kyiv (in Ukr.).
18. Ahmanova, O.S. (1966). Dictionary of linguistic terms. Moscow (in Rus.).
19. Sodomora, A.O. (2015). Shevchenko's garden and Franko's plot. An Attempt to read. Lviv (in Ukr.).
20. Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes. (1970—1980). Kyiv (in Ukr.).
21. Susov, I.P. (2009). Linguistic pragmatics. Vinnytsia (in Ukr.).
22. Franko, I. (1914). Working for neighbours. Writings. Vol. 7. Lviv (in Ukr.).
23. Franko, I. (1976). Science. (Sonnet). *Collection of works in 50 vol.* Vol. 3. P. 338 Kyiv (in Ukr.).
24. Franko, I. (1981). From the secrets of poetry. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 31. P. 45—119. Kyiv (in Ukr.).
25. Franko, I. (1981). Modern Polish writers. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 31. P. 382—412. Kyiv (in Ukr.).
26. Franko, I. (1982). Mykhailo Petrovych Starytsky. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 33. P. 230—277. Kyiv (in Ukr.).
27. Franko, I. (1986). A few words on how to manage our publishing houses. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 45. P. 187—203. Kyiv (in Ukr.).
28. Franko, I. (1986). Who is ashamed of this? *Collection of works in 50 vol.* Vol. 45. P. 245—248. Kyiv (in Ukr.).
29. Franko, I. (1986). Beyond the possible. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 45. P. 276—285. Kyiv (in Ukr.).
30. Franko, I. (1986). A letter to the Galician youth. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 45. P. 401—409. Kyiv (in Ukr.).
31. Franko, I. (1986). From the field of the science. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 46. P. 166—178. Kyiv (in Ukr.).
32. Franko, I. (1986). To A.Yu. Krymsky. *Collection of works in 50 vol.* Vol. 50. P. 113—115. Kyiv (in Ukr.).
33. Franko, I. (2001). Two languages, two faces. *Mosaic. From the works not included in Collection of works in 50 vol.* P. 263—277. Lviv (in Ukr.).

Статтю отримано 05.03.2020

Yaroslav Yaremko, Doctor of Philology,
Professor of the Ukrainian Language Department,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
24 Shevchenko St., Drohobych 82100, Ukraine
E-mail: yaremkojar@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8202-4107>

Natalia Luzhetska, Ph. D. in Philology,
Senior lecturer, Department of the English Language Practice,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
24 Shevchenko St., Drohobych 82100, Ukraine
E-mail: natalialuzhetska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2414-6285>

FRANKO'S CONCEPT OF THE TERM IN THE CONTEXT OF THE MODERN ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

The figure of a prominent Ukrainian writer Ivan Franko and his innovation in the evolution of the Ukrainian political and linguocognitological thought, especially his original ideas about a new type of the interdisciplinary studies in the Ukrainian linguistics are outlined in the research. The article analyses cognitive and discourse approach to the assessment of linguistic phenomena, defining a language as a living system, distinguishes linguophilosophical thinking of Ivan Franko as a linguist-anthropocentrist. According to his reflections on the scientific language nature and its inseparable semantic core, a term, it is possible to regard the ideological basis inherited by modern interdisciplinary studies: cognitive linguistics, theory of communication, linguopolitology. Thanks to Ivan Franko's intellectual innovations, they managed to establish the Ukrainian anthropological terminology.

According to Ivan Franko, pragmatic features merge into scientific definition along with a rational and logic explanation of a term context. They refer to emotion-esteem sphere of a speaker, their ideas and feelings. Thus, the scientist's objectivism functions together with the publicist's talent. When in the process of communication between its constituent entities, each of which creates his or her communicative-pragmatic space from the position of egocentrism, we experience cognitive conflicts or conflict situations, as a result, the communicative interaction is broken. The above observations give reasons to believe that Franko's theory of suggestion has made the bridge to the modern theory of communication, which says: it is not so important what is said, but what is happening in the addressee. In other words: defining in the communication (*exchanging of ideas, knowledge, feelings, behaviour patterns*, etc) is not so much a communication code (language), but an internal, cognitive code, essence of man, his soul. This internal code is materialized in suggestion.

Keywords: *Ivan Franko, school of political thinking, term-politonym, cognitive-discourse approach, pragmatic meaning, anthropological terminology.*